

Enver Paşa'nın Naaşının Tacikistan'dan Türkiye'ye Getirilişinin Türk Basınında Yansımaları*

The Reflection of the Removal of the Enver Pasha's Remains from Tajikistan to Turkey in the Turkish Press

Fahri TÜRK**

Öz

Enver Paşa Türk tarihinin önemli bir dönemine damgasını vurmuş olan bir devlet adamıydı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkistan'a geçen Enver Paşa 4 Ağustos 1922 tarihinde Ruslara karşı çarpışırken ölmüştür. Tacikistan'ın Belcivan kasabası yakınlarında Çegan Tepesi'nde toprağa verilmiştir. Türkiye, Süleyman Demirel'in girişimleriyle 1996 yılında Enver Paşa'ya iade-i itibar ederek naaşını İstanbul'a getirmiş ve Abide-i Hürriyet Tepesi'nde yeniden defnetmiştir. Bu durum seçkinler arasında yeni bir tartışma başlatmıştır. Bu bağlamda ortaya çıkan görüşler iki grupta toplanabilir. Birinci grup, mezarın Türkiye'ye getirilmesine olumlu bakanların ve bunun Enver Paşa'ya karşı gösterilmiş bir kadirşinaslık ve vefa örneği olduğunu savunanların oluşturduğu gruptur. İkinci grup ise Enver Paşa'nın Türkiye'ye hiçbir faydasının dokunmadığını ileri sürenlerin dolayısıyla mezarın Türkiye'ye naklinin doğru olmadığını düşünenlerin meydana getirdiği topluluktur. Bu araştırmada Enver Paşa'nın naaşının Tacikistan'dan Türkiye'ye getirilişinin ulusal gazetelere (Hürriyet, Milliyet, Cumhuriyet, Akşam, Yeni Yüzyıl, Sabah, Türkiye, Yeni Şafak, Zaman, Milli Gazete ve Akit) yansımaları içerik analizi yöntemiyle ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Enver Paşa'nın Naaşının Türkiye'ye Getirilişi, Süleyman Demirel, Seçkinlerin Görüşleri, Tacikler, Çegan Tepesi.

Abstract

Enver Pasha was a statesman who has leaved his mark upon an important period of Turkish history. In the aftermath of the First World War Enver Pasha went to Turkestan, where he died in a battleground against Russian forces on August 4rd 1922. He was buried near the town Balchuvan in Chegan Hill in current-day Tajikistan. Due to incentives of Süleyman Demirel, Turkey gave Enver Pasha his reputation back and brought his remains to İstanbul and reburied in the Hill of the Monument of Freedom. This situation led to new discussions among Turkish elites, in which represented thoughts could be divided into two groups. First group consisting of proponents for the removal of Enver Pasha's remains from Tajikistan to Turkey thinks that this decision of the Turkish Government shows faithfulness and merit for Enver Pasha. Second group consisting of opponents for the removal of Enver Pasha's remains from Tajikistan to Turkey believes that Enver Pasha was not in favour of Turkey's interest. Therefore this initiative by the Turkish Government was considered to be as not just. This research work examines the

* Makalenin Geliş Tarihi: 20.01.2015 Kabul Tarihi: 04.11.2015

** Doç. Dr. Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, E-posta: fahriturk11@gmail.com

Görüş

Akademik Bakış

71

Cilt 9 Sayı 17
Kış 2015

reflection of the removal of Enver Pasha's remains from Tajikistan to Turkey in the national newspapers such as Hürriyet, Milliyet, Cumhuriyet, Akşam, Yeni Yüzyıl, Sabah, Türkiye, Yeni Şafak, Zaman, Milli Gazete and Akit using the method of content analysis.

Keywords: *The Removal of Enver Pasha's Remains from Tajikistan to Turkey, Süleyman Demirel, Elites point of views, Tajiks, Çegan Hill.*

Giriş

Yakın siyasi tarihimizde Enver Paşa kadar yanlış anlaşılmiş ve kasıtlı karalama kampanyalarına maruz kalmış bir başka devlet adamı hemen hemen yok gibidir. Enver Paşa'ya ön yargılı yaklaşan kimseler onun üstlendiği görevi ve dünya görüşünü anlayamadıkları gibi Türkistan'da Korbaşılarla (Basmacılar) birlikte Ruslara karşı girişmiş olduğu mücadeleyi de bir çılgınlık olarak görmektedirler. Bu yüzden son dönemlerde Enver Paşa'ya çamur atmak amacıyla Sarıkamış Harekâtı¹ tarihi gerçekler çarpıtılarak temcit pilavı gibi ısıtılıp gündeme getirilmektedir.

Enver Paşa varlığını Orta Asya Türklerinin bağımsızlığına ve birliğine armağan ederek 4 Ağustos 1922 tarihinde bir Kurban Bayramı sabahı Tacikistan'da Belcivan yakınlarında Ruslara karşı girdiği çatışma sonunda hayata gözlerini yummuştur. Enver Paşa ölümünün ardından Türkistan'dan ve Rusya'nın diğer bölgelerinden gelen on binlerce insanın iştirakiyle Çegan Tepesi'ne defnedilmiştir. Enver Paşa'nın mezarı bundan sonra adeta kutsal bir mekân haline gelmiş ve Orta Asya Türkleri tarafından her vesileyle ziyaret edilmeye başlanmıştır. Burada Enver Paşa adı etrafında bir "mit" doğduğunu gören Sovyet idarecileri endişeye kapılarak onun mezarının ziyaret edilmesini yasaklamak suretiyle Turancı fikirlerin yeşerip gelişmesini engellemek istemişlerdir. Diğer yandan Türk Devleti, Süleyman Demirel öncülüğünde² 1996 yılında Enver Paşa'ya aide-i itibar etmiş ve Tacikistan'da bulunan mezarı İstanbul'a getirilerek Mahmut Şevket Paşa ve Talat Paşa gibi eski silah arkadaşlarının mezarlarının bulunduğu Şişli'deki Abide-i Hürriyet Tepesi'nde yeniden defnedilmiştir.

Bu makalenin amacı Enver Paşa'nın biyografisini yazmak değildir. Bu araştırmada Enver Paşa'nın naaşının Tacikistan'dan Türkiye'ye getirilişinin ulusal gazetelere (Hürriyet, Milliyet, Cumhuriyet, Akşam, Yeni Yüzyıl, Sabah, Türkiye, Yeni Şafak, Zaman, Milli Gazete ve Akit) nasıl yansıdığı içerik analizi yöntemiyle ortaya konulacaktır. Bu makalede ilkin Enver Paşa'nın kısa biyografisine yer verilecek ardından da naaşının Abide-i Hürriyet Tepesi'ne def-

1 Sarıkamış Harekâtının tarafsız bir değerlendirmesi için bkz. Necati, Bölükbaşı, Tarihin Arka Yüzündeki Sarıkamış Harekâtı, Yazarın kendi yayını, İstanbul, 2014.

2 Enver Paşa'nın naaşının Türkiye'ye getirilmesi konusu dönemin Kültür Bakanı Ağah Oktay Güner tarafından ortaya atılmıştır. Akabinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin Dokuzuncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel bu görüşü benimseyerek, 1995 yılında Duşanbe'ye yapmış olduğu resmi ziyarette bu konuyu gündeme getirmiştir. Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamali Rahman'ın naaşın Türkiye'ye nakline yeşil ışık yakması üzerine süreç başlamıştır (Tarihin arka sayfasından, Milliyet, 4 Ağustos 1996, s.15).

nedilmesi amacıyla düzenlenen tören hakkında bilgi verilecektir. Daha sonra Enver Paşa'nın naaşının Türkiye'ye getirilmesi üzerine yazılmış köşe yazıları içerik çözümlemesine tabi tutularak, yazarların Enver Paşa'ya karşı bakışları ortaya konulacaktır. Bir sonraki aşamada Enver Paşa'nın naaşının Türkiye'ye getirilmesine olumlu ve olumsuz bakan seçkinlerin (gazeteciler, milletvekilleri ve akademisyenler) görüşlerine yer verilecektir. Makalede son olarak Enver Paşa'nın Çegan Tepesi'nde boş kalan mezarının akıbeti ele alınacaktır.

Enver Paşa'nın Kısa Biyografisi

Mustafa Ahmet Paşa'nın oğlu olarak 1881 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Enver Paşa babasının memuriyeti nedeniyle çocukluğunu Manastır'da geçirmiştir.³ 1897 yılında Harbiye'den mezun olan Enver Bey, 1902'ye kadar Türkiye'nin Avrupa vilayetlerinde görev yapmıştır. 1899-1902 yılları arasında piyade subayı olarak Genelkurmay okuluna giren Enver Bey bu okulu ikincilikle bitirmiştir. Daha sonra bir süre Genel Kurmayda görev yapan Enver Bey, Sadrazam Hilmi Paşa'nın emrine verilmiştir. Enver Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle ilk olarak kurmay binbaşı olarak görev yaptığı Selanik'te irtibata geçmiştir. 1908 yılında Niyazi Bey'den sonra Enver Bey'de bir tim kurarak Tikveş dolaylarında Bulgar çetelere karşı mücadele etmiştir. İhtilalden sonra 23 Mayıs 1909 tarihinde askeri ataşe olarak Berlin'e gönderilen Enver Bey burada Almanya'yı ve bu ülkenin kültürünü yakından tanıma fırsatı bulmuştur. 1910 yılında bir süre Londra'da da bulunan Enver Bey ertesi yıl Trablusgarp Savaşı'na katılarak diğer Teşkilat-ı Mahsusa mensubu arkadaşlarıyla birlikte Senusileri İtalyanlara karşı örgütlemiştir.⁴ İkinci Balkan Savaşı'nda Edirne'yi Bulgarlardan geri alan Enver Bey, Süleyman Efendi'nin kızı Naciye Sultan ile evlenerek saraya damat olmuştur. 23 Ocak 1913 tarihinde "Bab-ı Ali Baskını" olarak bilinen darbeyi gerçekleştirerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Türkçü kanadının iktidara gelmesini sağlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Harbiye Nazırı olarak görev yapan Enver Paşa Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmasından sonra yurtdışına çıkmak zorunda kalmıştır. Berlin, Moskova, Batum ve Bakü gibi bölgelerde çeşitli girişimlerde bulunduktan sonra Buhara'ya intikal etmiş ve bazı Basmacı gruplarının başına geçerek Türkistan bağımsızlık mücadelesini yürütmüştür.⁵

3 Enver Paşa'nın çocukluğundan 1908 İhtilali'ne kadar olan hayatı için ayrıntılı olarak bkz. Halil Cengiz, Erdoğan, *Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991. Ayrıca bu konuda aşağıdaki eserlere bakılabilir: Şevket Süreyya, Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, Birinci Cilt (1860-1908)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, Şevket, Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, İkinci Cilt (1908-1914)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992, Şevket, Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, Üçüncü Cilt (1914-1922)*, Sekizinci Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006.

4 Enver Paşa'nın Trablusgarp'taki mücadelesi için bkz. Cemal, Kutay, *Trablusgarp'ta bir avuç kahraman*, Tarih Yayınları, İstanbul, 1963.

5 Enver Paşa'nın Türkistan'daki bağımsızlık mücadelesinde oynadığı rol için ayrıntılı olarak bkz. Ali, Bademci, *Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Enver Paşa 1917-1934*, Ötügen Yayınları, Cilt I ve II, İstanbul, 2008, Mehmet, Alperen, *Turan İslam Devleti: Son Cihangir Enver Paşa*, Yunus

Görüş

Akademik
Bakış

73

Cilt 9 Sayı 17
Kış 2015

Enver Paşa 4 Ağustos 1922 tarihinde Rusların karargâhına yaptıkları bir baskında Pamir Dağları'nın eteğinde Belcivan kasabası Abı-derya Köyü yakınlarında ölmüş ve vasiyeti üzerine Çegan Tepesi'ne defnedilmiştir.⁶

Tören

Enver Paşa'nın naaşı 3 Ağustos 1996 tarihinde Tacikistan'dan Türkiye'ye getirilerek bir gün sonra Türkiye'nin Dokuzuncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in katıldığı birinci sınıf askeri törenle Abide-i Hürriyet Tepesi'nde Mahmut Şevket Paşa, Talat Paşa ve Bahattin Şakir gibi eski mücadele arkadaşlarının yanında toprağa verilmiştir.⁷ Bu törene birçok üst düzey devlet görevlisi ve Enver Paşa'nın yakınları (torunları Arzu Enver Sadıkoğlu, Neşe Mayatepek ve Nilüfer Ünlü gibi) katılmıştır.⁸

Süleyman Demirel törende yaptığı konuşmada Enver Paşa hakkında şunları dile getirmiştir: "Enver Paşa hatasıyla sevabıyla yakın tarihimizin önemli bir simasıdır. Tarihin geçmişte kalan olayları yargılayıp doğru kararlara varacağından şüphemiz yoktur. Enver Paşa gerçek bir vatansever, milliyetçi idealist çok dürüst bir askerdir. Enver Paşa Türk halkının gözünde bir kahramandır. Milletimizin bu duygusuna gösterdiğimiz saygının bir nişanesi olarak Tacikistan'daki kardeşlerimiz tarafından mezarı bir evliya türbesi gibi ziyaret edilen Enver Paşa'yı oradan alıp bu tarihi mekâna, Hürriyet-i Ebediye Tepesine kendi arkadaşlarının yanına getirmiş bulunuyoruz. Böylece Enver Paşa'nın vatan hasreti ve sürgün süresi son bulmaktadır."⁹ Törene Devlet Bakanı sıfatıyla katılan Abdullah Gül ise Enver Paşa'nın yakın tarihimizde önemli rol oynamış bir Türk askeri olduğunu belirterek bu konuda şunları söylemiştir: "Ömrü boyunca çok önemli olaylara ve kararlara şahit olmuş Enver Paşa'nın naaşı Tacikistan'dan İstanbul'a nakletmiş bulunuyoruz. 74'üncü ölüm yıl dönü-

Yayınları, İstanbul, 2009 ve Feridun, Kandemir, *Enver Paşa Türkistan'da*, Barınan Basımevi, İstanbul, 1945.

- 6 Enver Paşa'nın hayatının son yılları ve şehit oluşuyla ilgili olarak birçok eser yazılmıştır. Bu konuda aşağıdaki kitaplara bakılabilir: Yaver Suphi Bey, *Enver Paşa'nın Son Günleri*, Çatı Yayıncılık, İstanbul, 2007, Grigoriy, Sergeyeviç Agabekov, *Enver Paşa Nasıl Öldürüldü?*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2011 ve Emir Şekip, Arslan, *Sürgünde Üç Ölüm: Enver, Talat ve Cemal Paşaların Bilinmeyen Yönleri*, 3. Baskı, Truva Yayınları, İstanbul, 2004.
- 7 Enver Paşa artık vatan toprağında, Akşam, 4 Ağustos 1996, s.8.
- 8 Bu törene; Genel Kurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı, Birinci Ordu Komutanı Hikmet Köksal, Üçüncü Ordu ve Batı Garnizon Komutanı Korgeneral Edip Başer, İstanbul Emniyet Müdürü Kemal Yazıcıoğlu, Devlet Bakanı Abdullah Gül, Kültür Bakanı İsmail Kahraman, Sağlık Bakanı Yıldırım Aktuna, Milli Savunma Bakanı Turhan Tayan, DYP Ankara Milletvekili Ünal Erkan, CHP Samsun Milletvekili Murat Karayağcın, ANAP Bursa Milletvekili İlhan Kesici, İstanbul Cumhuriyet Başsavcısı Ferzan Çitiçi, Enver Paşa'nın kızı Türkan Mayatepek'in kızının oğlu Osman Mayatepek, oğlu Ali Enver'in kızı Arzu Enver Sadıkoğlu, Neşe Mayatepek ve Nilüfer Ünlü gibi idareciler ve şahıslar katılmışlardır (Enver Paşa'ya devlet töreni, Cumhuriyet, 5 Ağustos 1996, s.6.)
- 9 Enver Paşa artık rahat, Akşam, 5 Ağustos 1996, s.7 ve ayrıca bkz. Enver Paşa'ya devlet töreni, Cumhuriyet, 5 Ağustos 1996, s.6.

Gazi

müne yetişmesi için bütün kurumlarımız gayret göstermiştir. Asya'da bütün Müslüman ve Türk yurtlarını birleştirip, bu ülkü uğruna savaşırken binlerce kardeşimizle şehit olmuş bir komutanımızdır.”¹⁰

Türk Basınında Enver Paşa

Enver Paşa'nın naaşının Türkiye'ye getirilmesi 2-8 Ağustos 1996 tarihleri arasında yayımlanan ulusal gazetelerde geniş yankı bulmuştur. Kimi gazeteler sadece naaşın getirilişi haberlerine yer verirken, Hürriyet, Milliyet, Yeni Yüzyıl ve Sabah gazetesi gibi yayın organları Enver Paşa'nın hayatı hakkında tafsilatlı yazı dizileri de yayımlamışlardır (bkz. Tablo1). Yazı dizisi yer almayan gazeteler bu konudaki haberlere sütunlarında ortalama iki veya üç gün yer vermişlerdir. Yapılan haber sayısı bakımından Milliyet ve Yeni Yüzyıl gazeteleri başı çekerken, en az haber sayısı Akşam gazetesinde yer almaktadır. Köşe yazısı sayısı fazla olan Sabah (4), Hürriyet (3) ve Milliyet (3) gibi yayın organlarında olumsuz bir Enver Paşa algısı hâkim iken, olumlu görüş bildiren Türkiye (1) ve Yeni Şafak (3) gazetelerindeki makale sayısı daha azdır. Naaşın getirilişi vesilesiyle yayımlanan makalelerde genelde olumsuz bir Enver Paşa imajının hâkim olduğu söylenebilir.

Tablo 1: Enver Paşa'nın Naaşının Türkiye'ye Getirilisinin Ulusal Gazetelere Yansıması

Gazeteler	Tarih (Ağustos 1996)	Haber Sayısı	Köşe Yazısı Sayısı	Yazı Dizisi Evet (E)/ Hayır (H)	Enver Paşa Algısı
Hürriyet	3-4	3	3	E	Olumsuz
Cumhuriyet	4-5	3	2	H	Tarafsız
Milliyet	2-5	9	3	E	Olumsuz
Akşam	4-5	2	-	H	Tarafsız
Yeni Yüzyıl	2-8	8	1	E	Olumsuz
Sabah	3-6	6	4	E	Olumsuz
Türkiye	2-5	3	1	H	Olumlu
Yeni Şafak	3-6	4	3	H	Olumlu
Zaman	3-6	4	3	H	Olumsuz
Milli Gazete	3-6	6	-	H	Olumsuz
Akit	3-6	4	1	H	Olumsuz

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Liberal, sol, İslamcı ve Türkçü anlayışı temsil eden dokuz ulusal gazete de yayımlanmış olan köşe yazıları 38 farklı kategoride değerlendirilmiş ve liberal gazetelerin Enver Paşa hakkında bilindik ön yargılı tutumlarını sürdürerek “Sarıkamış”, “90 bin asker/Mehmetçik”, “Allahüekber Dağları” ve “hayal-

10 Vatanına kavuştu, Sabah, 5 Ağustos 1996, s.2.

ci/maceracı/düşçü” gibi daha çok olumsuz çağrışım yaptıran kelimelere vurgu yaptıkları, buna karşılık Enver Paşa'nın erdemlerini yansıtan “ülkücü/idealist”, “vatansever” ve “gözüpek/cesur” gibi olumlu hiçbir sığata yer vermedikleri görülmektedir. Hatta liberal gazetelerin bununla da kalmadıkları Enver Paşa'yı rencide eden “Alman maşası/hayranı” ve “Germanofil/Enverland” gibi ifadelere yer verdikleri tespit edilmiştir. Liberal ve sol gazetelerde, sağda yer alan gazetelere göre Enver Paşa ve Mustafa Kemal Paşa karşıtlığı daha fazla işlenmiştir. İslamcı gazetelerde Nazım Hikmet'in naaşının Türkiye'ye getirilmesi hususu hiç ele alınmazken özellikle Hürriyet ve Milliyet gazetelerindeki köşe yazılarında bu konunun ısrarla dile getirildiği görülmektedir. Yani Enver Paşa'nın naaşının Türkiye'ye getirilmesiyle Nazım Hikmet'ininki arasında bir paralellik kurulmaktadır (bkz. Tablo 2 ve 3).

Tablo 2: Naaşın Getiriliş Vesilesiyle Yazılan Köşe Yazılarının İçerik Analizi

Enver Paşa kelimesiyle korelasyon	Tekrar Sıklığı					
	Hürriyet	Milliyet	Cumhuriyet	Sabah	Yeni Yüzyıl	Türkiye
Sarıkamış	5	1	2	4	1	
90 bin asker/ Mehmetçik	3	-	1	1	-	
Allahüekber Dağları	2	-	-	-	-	
Hayal(ci)/maceracı/ düşçü	5	3	1	-	1	
İşbirlikçi	-	-	-	-	1	
Bab-ı Ali Baskını	2	1	1	-	-	
Devleti batırdı/devlet can verdi	1	1		2		
Devlet(i) kurtarmak						
Osmanlı İmparatorluğu/Devleti	1	-	3	3	-	
I. Dünya Savaşı	-	3	2	5	1	
Alman hayranı/maşası/ taftarı	1	1	-	-	-	
Hain	-	1	-	-	-	
Enverland/ Germanofil	3	-	-	-	-	
Hürriyet Kahramanı	1	1	1	1	1	
Kahraman(lık)	1	1	-	-	1	2
Edirne(nin) fatihi/ kurtarıcısı/geri alınması	-	1	-	-	-	

Gazi

Enver Paşa'nın Naaşının Tacikistan'dan Türkiye'ye Getirilisinin
Türk Basınında Yansımaları

Türk büyüğü	-	2	-	-	-	
Dürüst/namuslu	-	-	2	-	-	
Ülkücü/idealist						
Vatansever	-	2	-	-	-	
Gözüpek/atak/cesur/ atılğan	-	-	2	-	-	
Şehit/Şehadet	1	1	2	-	-	9
Mustafa Kemal/Atatürk	5	3	5	2	2	
Milli mücadele/ Kurtuluş Savaşı	-	4	1	4	-	
Nazım Hikmet	3	1	-	-	-	1
Said Nursi/ Bediüzzaman						
Ordu teşkilatçısı/ ordunun modernizasyonu	-	1	-	1	-	
Turan (İmparatorluğu)	-	1	2	1	-	
Türk birliği (dünyası)	-	-	-	1	-	1
Türkistan(lı)	-	3	2	-	-	8
İslam birliği (dünyası)						
Türk-İslam (Devleti)/ Birliği	1	-	-	-	-	
Türk İmparatorluğu						
Orta Asya(lı) federasyonu	3	3	3	3	-	
Basmacılar (Hareketi)						
Pamir(ler)/Dağları	-	1	2	2	-	
Tacikistan						1
Antiemperyalizm	-	1	1	1	-	

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

İslamcı gazeteler içinde sadece Zaman, "Sarıkamış", "Allahüekber Dağları", "Hayalci/maceracı/düşçü" gibi olumsuz çağrışım yaptıran sıfat ve isimlere yer verirken, Akit'te yayımlanmış olan tek köşe yazısında Enver Paşa hakkında olumsuz düşüncelere fazla yer verilmediği görülmektedir. Diğer yandan, Yeni Şafak gazetesi, Enver Paşa'nın sahip olduğu "ülkücü/idealist", "vatansever", "gözüpek/cesur" ve "şehit/şehadet" vb. birçok olumlu karakter özelliğine yer verdiği gibi, "Türk birliği", "Türkistan(lı)", "İslam birliği/dünyası",

Gazi

Akademik
Bakış

77

Cilt 9 Sayı 17
Kış 2015

“Basmacılar” ve “Antiemperyalizm” gibi kelimeleri vurgulayarak, Enver Paşa'nın Trablusgarp'ta ve özellikle Orta Asya'da yapmış olduğu mücadelenin öyle rastgele girilmiş bir mücadele olmadığını ortaya koymaktadır. Özellikle “İslam birliği/dünyası” kelimesinin yedi kez tekrarlanması, Enver Paşa'nın mücadelesinde “İslam birliğinin” sağlanmasına verilen önemi vurgulamaya yöneliktir. Ayrıca Yeni Şafak, Said Nursi (Bediüzzaman) kelimesine üç kez atıfta bulunarak, Enver Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı döneminde Said Nursi'nin İşaret-ül İcaz¹¹ adlı eserinin yayımlanmasına yaptığı katkıyı dile getirmektedir (bkz. Tablo 3). Türkiye gazetesinde Nevzat Yalçıntaş tarafından kaleme alınan makalede ise, Enver Paşa'nın Türkistan bağımsızlık mücadelesi uğruna şehit olduğu kuvvetli bir şekilde vurgulanmaktadır. Bu yüzden “şehit/şehadet” (9) ve “Türkistan(lı)” (8) kelimelerine yapılan vurgular diğer bütün gazetelere nispetle daha belirgindir.

Tablo 3: Naaşın Getirilişi Vesilesiyle Yazılan Köşe Yazılarının İçerik Analizi

Enver Paşa kelimesiyle korelasyon	Tekrar Sıklığı		
	Yeni Şafak	Zaman	Akit
Sarıkamış		1	
90 bin asker/ Mehmetçik			
Allahüekber Dağları		1	
Hayal(cı)/maceracı/düşçü	1	2	
İşbirlikçi			
Bab-ı Ali Baskını			
Devlet(i) batırdı/can verdi	1	2	1
Devlet(i) kurtarmak			2
Osmanlı İmparatorluğu (Devleti)		1	
I.Dünya Savaşı	2	1	
Alman hayranı/maşası/ taraftarı		1	
Hain			

11 Said Nursi'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Van savunması sırasında Arapça olarak yazmış olduğu eserdir. Said Nursi bu kitabın bastırılma hikayesini şu şekilde anlatmıştır: “Pasinler'de harp cephesinde İşarat-ül İcaz'ı telif ettim. Esaret dönüşü İstanbul'da Harbiye Nazırı ve Başkumandan Enver Paşa, “Hocam, benim de hizmetim olsun, bu kıymetli eserinizi müsaade ederseniz ben bastırayım” dedi. Ben de madem hizmet etmek istiyorsun, o halde kağıdını sen al dedim. O da kağıdı temin etti, eseri bastırdım (dibajans.com/diyanet/ısaratül-icaz/59/, 14.11.2014).

Enver Paşa'nın Naaşının Tacikistan'dan Türkiye'ye Getirilisinin
Türk Basınında Yansımaları

Enverland/ Germanofil	2		
Hürriyet Kahramanı		1	
Kahraman(lık)		1	
Edirne(nin) fatihi/ kurtarıcısı/geri alınması	1	1	
Türk büyüğü			
Dürüst/namuslu			
Ülkücü/idealist	2		3
Vatansever	1	3	
Gözüpek/atak/cesur/ atılğan	3		
Şehit/şehadet	2	2	
Mustafa Kemal/Atatürk	1	1	2
Milli mücadele/ Kurtuluş Savaşı		1	
Nazım Hikmet			
Said Nursi/ Bediüzzaman	3		
Ordu teşkilatçısı/ ordunun modernizasyonu	1		
Turan (İmparatorluğu)			
Türk birliği (dünyası)	1		
Türkistan(lı)	3		
İslam birliği (dünyası)	7		
Türk-İslam (Devleti)/ Birliği		1	
Türk İmparatorluğu	2		
Orta Asya(lı) federasyonu	3		
Basmacılar (Hareketi)	3	1	
Pamir(ler)/Dağları		2	
Tacikistan	1		
Antiemperyalizm	5		

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Gazi

Akademik
Bakış

79

Cilt 9 Sayı 17
Kış 2015

Naaşın Türkiye'ye Getirilmesine Seçkinlerin Bakışı

Enver Paşa'nın naaşının Türkiye'ye getirilmesi Türk basınında geniş şekilde tartışılmıştır. Ortaya çıkan görüşler iki grupta toplanabilir. Birinci grup, mezarın Türkiye'ye getirilmesine olumlu bakanların ve bunun Enver Paşa'ya karşı gösterilmiş bir kadirşinaslık ve vefa örneği olduğunu savunanların oluşturduğu gruptur. İkincisi grup ise Enver Paşa'nın Türkiye'ye hiçbir faydasının dokunmadığını savunanların dolayısıyla mezarın Türkiye'ye naklinin doğru olmadığını düşünenlerin meydana getirdiği topluluktur.

Tablo 4: Enver Paşa'nın Naaşının Türkiye Getirilmesine Seçkinlerin Bakışı

	Gazeteci/ Yazar	Mezarın Getirilmesine			Enver Paşa İmajı			Yönelim
		Evete	Hayır	Tarafsız	Olumlu	Olumsuz	Tarafsız	
Hürriyet	Oktay Ekşi	x				x		Sol
	Emin Çölaşan	x				x		Sol
Cumhuriyet	İlhan Selçuk	x					x	Sol
	Suphi Karaman	x			x			Ulusalçı
Milliyet	Taha Akyol	x			x			Liberal
	Doğan Heper	x					x	Sol
	Ali Sirmen	x					x	Liberal
Sabah	Çetin Altan		x			x		Liberal
	Zeynep Göğüş	x			x			Liberal
	Mehmet Barlas			x			x	Liberal
Yeni Yüzyıl	Gülşay Göktürk		x			x		Liberal
Yeni Şafak	Mustafa Özcan	x			x			İslamcı
	Ahmet Rıdvan	x			x			İslamcı
	İsmet Özel			x		x		İslamcı
Zaman	İlhan Bardakçı	x				x		Liberal
	Ahmet Selim			x			x	İslamcı
	Hekimoğlu İsmail			x		x		İslamcı
Akit	Ahmet Kekeç			x		x		İslamcı
Türkiye	Nevzat Yalçıntaş		X		x			Türkçü
Serbest Gazeteci	Murat Bardakçı		X				x	Sol
Milletvekili	Ersönmez Yarbay		X			x		İslamcı

Görüş

Akademisyen	Timur Kocaoğlu		X		x		Türkçü
	Emine Gürsoy Naskali		x		x		Türkçü

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Dönemin gazetelerinde yer alan köşe yazılarında Hürriyet yazarları Oktay Ekşi ve Emin Çölaşan ile Milliyet yazarı Doğan Heper, Enver Paşa'nın mezarının Türkiye'ye getirilmesine evet derlerken, bu durumun Nazım Hikmet'in mezarının Türkiye'ye nakline de örnek oluşturması gerektiğini savunuyorlar. Ekşi ve Çölaşan, Enver Paşa hakkında bilindik olumsuz tavırlarını sürdürürlerken, Heper'in biraz daha tarafsız kalma gayreti içinde olduğu göze çarpmaktadır. Bu konuda yorum yapan yazarlar arasında en tarafsız olanı Cumhuriyet gazetesi yazarı İlhan Selçuk'tur. Çünkü Selçuk, Enver Paşa'nın ne İslamcılara ne de sol Kemalistlere yaranamadığının altını çizmektedir. Diğer yandan Enver Paşa'nın mezarının nakledilmesine karşı çıkanlar iki grupta toplanabilir. Bunlardan birincisi, Enver Paşa'nın uğruna "şehit" olduğu Türkistan topraklarında kalmasının daha doğru olduğunu düşünen Türkçü/Turancı düşünceye sahip olan kimselerdir. Bu grupta yer alan seçkinlere göre, Enver Paşa Türkistan'ın bağımsızlığı uğruna toprağa düşmüştü ve orada kalmalıydı, ikinci grupta yer alan Refah Partisi Milletvekili Ersönmez Yarbay gibi İslamcılar ise İttihatçı ve Enver Paşa düşmanlığından kaynaklanan nedenlerle hem mezarın Türkiye'ye getirilmesine karşı çıkan hem de Enver Paşa hakkında ön yargı besleyen kimselerdir. Ancak İslamcı tarafta yer alan Yeni Şafak yazarları Mustafa Özcan ve Ahmet Rıdvan hem mezarın getirilmesine hem de Enver Paşa'nın kişiliğine olumlu bakmaktadırlar. Bu bağlamda özellikle Enver Paşa'nın Said Nursi'nin İşaret-ül İcaz adlı eserinin yayımlanmasına maddi destek sağladığına vurgu yapılarak iki tarihi şahsiyet arasındaki olumlu ilişkiler gündeme taşınmaktadır (bkz. Tablo 4).

Naaşın Türkiye'ye Getirilmesine Olumlu Bakanlar

Hürriyet gazetesinde 3 Ağustos 1996 tarihinde Oktay Ekşi imzasıyla yayımlanan makalede Enver Paşa'nın naaşının Türkiye'ye getirilmesi onaylanırken, Demirel'in aynı şekilde Nazım Hikmet'in mezarının getirilmesine de ön ayak olması çağrısında bulunulmuştur. Ekşi, Enver Paşa'nın Türkiye'ye çok şey kattığını söyleyerek bu bakımdan şayet Enver Paşa'nın naaşı Türkiye'ye getiriliyorsa Nazım Hikmet'in ülkenin her yerine heykellerinin dikilmesi gerektiğini vurgulanmıştır. Ekşi, tarihi gerçekleri çarpıtarak Enver Paşa'nın Almanların maşası olarak değerlendirilebilecek kadar Alman taraftarı olduğunu yazmaktadır. Bu makalede ayrıca Enver Paşa'nın Sarıkamış muharebelerinde doksan bin askerin ölümüne ve Osmanlı İmparatorluğu'nun batmasına neden olduğu yolunda bilindik klişe sözler sıralanmaktadır.¹² Ekşi, 4 Ağustos 1996 tarihinde yazdığı köşe yazısında ise Sarıkamış muharebelerinde 90 bin şehit verildiği

12 Oktay, Ekşi, Enver Paşa'ya evet ama..., Hürriyet, 3 Ağustos 1996, s.31.

Görüş

Akademik
Bakış

81

Cilt 9 Sayı 17
Kış 2015

bilgisini tekrarlamıştır. Ekşi, bu makalede Enver Paşa'nın mezarı burada peki Sarıkamış'ta ölen askerlerin ki nerede onları gelecekteki kuşaklara hatırlatacak anıtlar nerede diye sorarak mezarın Türkiye'ye getirilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Hatta Enver Paşa ve Mustafa Kemal Paşa arasındaki ihtilafa da gönderme bulunarak onun kemiklerini hiç sevmediği birinin kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'nde muhafaza edeceğimiz diye yakınmıştır.¹³

Emin Çölaşan ise yazmış olduğu köşe yazısında Enver Paşa'nın hayat hikâyesinden bazı kesitler sunarak Sarıkamış'ı temcit pilavı gibi gündeme taşımaktadır. Enver Paşa'nın bir kahramandan ziyade bir maceraperest olduğunu söyleyen Çölaşan, daha insafli davranarak Enver Paşa'nın devlete hizmetlerinin olduğunu ancak sevaplarının yanında günahlarının daha ağır bastığını ileri sürmektedir. Çölaşan da Mustafa Kemal Paşa ve Enver Paşa arasında kıyas yaparak birincinin daha gerçekçi olduğunu vurgulamaktadır.¹⁴

İlhan Selçuk ise yirminci yüzyılın imparatorluklar çağına son verdiğinin altını çizerek bu konudaki düşüncesini "ne Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıldığına hayıflanılmalı ne de Enver Paşa ve arkadaşlarına kızmalı" diyerek dile getirmektedir. Enver Paşa ve II. Abdülhamit gibi şahsiyetlerin siyasete malzeme yapıldığını söyleyen Selçuk, İslamcılarının oldum olası İttihatçılara ve Enver Paşa'ya düşman olduklarını Kemalistlerin ise onu maceracılıkla suçladıklarını ifade ederek Enver Paşa'nın sahipsiz kaldığı tespitini yapmaktadır. Makalede ayrıca Enver Paşa'nın "Turan milliyetçisi" Mustafa Kemal'in ise "Anadolu milliyetçisi" olduğu bilgisi okuyucuyla paylaşılmaktadır.¹⁵

Doğan Heper 1943 yılında Talat Paşa'nın naaşının Berlin'den, 1951 yılında Mithat Paşa'nın naaşının ise Taif'ten, Türkiye'ye getirildiğini vurgulayarak bunun bir kadirşinaslık örneği olduğunu yazmaktadır. Yurtdışında ölen Türk büyüklerinin naaşlarının yurda getirilmesini olumlu gören Heper, Vahdettin ve Nazım Hikmet gibi kimselerin mezarlarının da Türkiye'ye getirilmesi gerektiğini savunmaktadır.¹⁶

Suphi Karaman daha tarafsız ve objektif bir tutum sergileyerek gecikmişse olsa Enver Paşa'nın naaşının Türkiye'ye getirilmesinin olumlu olduğunu düşünen yazarlar arasındadır. Karaman, Enver Paşa'nın Balkan Savaşlarından sonra silahlı kuvvetleri gençleştirerek, ateş gücü ve manevra kabiliyeti yüksek bir ordu meydana getirdiğini vurgulamaktadır. Karaman, Enver Paşa'yı cesur, namuslu, atılga ve kahraman bir asker olarak değerlendirmektedir.¹⁷

Naaşın Türkiye'ye getirilmesini savunanlardan Enver Paşa'nın torunu Osman Mayatepek ise bu konudaki görüşlerini aşağıdaki şekilde kelimelere dökmektedir: "Enver Paşa [...] Türk milletinin yetiştirdiği vatansever, cesur ve

13 Oktay, Ekşi, Tarih hiç unutmuyor, Hürriyet, 4 Ağustos 1996, s.25

14 Emin, Çölaşan, Enver Paşa, Hürriyet, 3 Ağustos 1996, s.5.

15 İlhan, Selçuk, Enver Paşa, Cumhuriyet, 4 Ağustos 1996, s.2.

16 Doğan, Heper, Enver Paşa İstanbul'da, Milliyet, 4 Ağustos 1996, s.14.

17 Enver Paşa, Suphi Karaman, Cumhuriyet, 4 Ağustos 1996, s.2.

kahraman bir askerdi. Türk ve Türklük ideali uğruna hayatını feda edecek kadar cesur ve idealist bir adamdı. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel beni arayarak konuyu iletğinde çok duygulandım bir süre konuşmadım. Tacikistan Cumhurbaşkanı'yla konuştuğunu ve dedemin naaşının şehit düştüğü gün Hürriyet-i Ebediye Anıtı sahasına defnedileceğini söyleyince nasıl teşekkür edeceğimi bilemedim.”¹⁸

Enver Paşa'nın naaşının Türkiye'ye getirilmesinin isabetli olduğunu savunan Mustafa Özcan ise bu konudaki görüşlerini aşağıdaki şekilde ifade etmektedir: “Kimilerince [...] İslam ve Türk birliğinin bir âlem ve nişanesi olarak Enver Paşa'nın naaşının oralarda kalması daha muvafık bulunmuştur. Bence bu konuda telaşa gerek yok. Naaşı buraya taşınsa bile makamı oradadır. Ayrıca İslam birliği mücadelesinin sembol isimlerinden biri olan Enver Paşa'nın naaşının İslam birliğinin remzi ve merkezi olan İstanbul'a getirilmesi de kaderin bir cilvesidir. Gayet isabetlidir. Demirel'i tebrik ederim.”¹⁹

Mezarın Türkiye'ye getirilmesini doğru bulan Taha Akyol önemli bir hususa değinerek, Enver Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedileceğinin anlaşılması üzerine Türk İstiklal Mücadelesini yürütecek bir orduyu bilinçli bir şekilde hazırladığını Akdes Nimet Kurat'ı referans göstererek aşağıdaki şekilde ortaya koymaktadır: “İşte bu maksatla (Türk İstiklal Mücadelesini yürütmek) Enver Paşa (Erzurum'daki) 9. orduyu mümkün mertebe çok silah ve teçhizatla takviyeye önem vermiştir ve hakikaten harbin sona erdiği tarihlerde Kafkas sınırında her itibarla mükemmel olan iki tümen mevcuttu. Bu hazırlık sonraları çok hayırlı olmuş ve Kâzım Karabekir Paşa'nın Milli Mücadele başlangıcında kumanda edeceği 15. Kolordu işte bu 9. ordu birliklerinden teşkil edilmiştir.”²⁰

Ahmet Rıdvan ise genelde İttihatçıların özelde de Enver Paşa'nın İslam birliği siyaseti güttüklerini vurgulayarak, bu hareketin İslam dünyasında Libya'da Senusi, Mısır'da Müslüman Kardeşler ve Pakistan'da Cemaat-i İslami gibi antiemperyalist hareketlerin doğmasında ve örgütlenmesinde büyük bir rol oynadığının altını çizmektedir. Rıdvan, İttihatçılar içerisinde vatan, millet ve İslamiyet uğruna hayatlarını hiçe sayan birinci sınıf bir kadronun İslam dünyasında emperyalizm karşıtı hareketlerin doğuşundaki rolünü aşağıdaki şekilde ortaya koymaktadır: “Bu öncü kadrolarda öyle bir enerji ve irade, öyle yüksek bir politik bilinç ve öngörü mevcut idi ki, ilişki kurdukları her İslam toplumunun bütün imkân ve kabiliyetlerini harekete geçirmenin sırrını yakalamış gibiydiler. Teorik planda İslamcılığın çağdaş bir ideolojiye dönüştürülmesinin tarihi biraz daha eskilere inse bile, siyasal bir ideoloji halinde onun bütün İslam dünyasını ihata ettiği, hiç kuşkusuz Birinci Büyük Savaş içinde ittihatçıların öncü kadro-

18 Dedem iyi bir ressamdı, Milliyet, 5 Ağustos 1996, s.14.

19 Mustafa, Özcan, Enver Paşa, Yeni Şafak, 4 Ağustos 1996, s.9.

20 Taha, Akyol, Enver Paşa, Milliyet, 4 Ağustos 1996, s.17.

Gazi

Akademik
Bakış

83

Cilt 9 Sayı 17
Kış 2015

larının eseri olmuştur.”²¹ Rıdvan ayrıca Bediüzzaman Said Nursi ve Mehmet Akif gibi seçkinlerin Enver Paşa'nın İslam birliği siyasetini uygulama alanına sokma iradesini taktir ettiklerini yazmaktadır. Rıdvan, Enver Paşa'yı “İşarat-ül İcaz'ı (Mucizeli İşaretler) kendi parasıyla bastıran büyük adam” diye tarif eder.

Naaşın Türkiye'ye Getirilmesine Olumsuz Bakanlar

Enver Paşa'nın naaşının Orta Asya'da (Türkistan) kalması gerektiğini savunanlar arasında Timur Kocaoğlu başı çekmektedir. Kocaoğlu, Enver Paşa'nın ata topraklarını bağımsızlığına kavuşturmak gayesiyle çarpışırken “şehit” olduğunu vurgulayarak onun mezarının Türkistan topraklarında kalmasının daha anlamlı olacağını söylemiştir.

Enver Paşa'nın mezarının Tacikistan'da kalması gerektiğini düşünen Murat Bardakçı bu konudaki görüşünü aşağıdaki şekilde dile getirmektedir: “Paşa hayatının muharebesini Orta Asya'nın Pamir eteklerinde Çegan Tepesi'nde toprağa akan kanlarıyla dilediğince yaptı. Şimdi gök kubbe altında ondan kalan sada bu son kanlı savaşın hala o dağlarda yaşayan yankısıdır. Bırakalım olduğu yerde Çegan'da evliya türbesine dönmüş mezarında kalsın Enver Paşa. Zira kemiklerini getirip te bu mezbeleye defnetmeye, Çegan Tepesi'ndeki o yankıyı susturmaya artık hiç mi hiç hakkımız kalmadığını Hürriyet Abidesi'ndeki yaptıklarımızla çoktan ispat ettik.”²²

Emine Gürsoy Naskali ise naaşın Türkiye'ye getirilişini “Tarihçilerin hükmü ne olursa olsun Enver Paşa 20. yüzyıl tarihimize damgasını vurmuş bir simadır. Bununla kalmayıp kültürümüzün Orta Asya ufuklarında bir nişan bırakmış gibi mesafeyi görmemize vesile olmuştur. Ancak Tacikler²³ Enver Paşa'yı

21 Ahmet, Rıdvan, Enver Paşa, Bediüzzaman ve Akif, Yeni Şafak, 5 Ağustos 1996, s.5.

22 Doğan Heper, Enver Paşa İstanbul'da, Milliyet, 4 Ağustos 1996, s.14.

23 Tacik seçkinlerden kimisi Enver Paşa'nın hem halk tarafından hem de eğitimi ve kültürlü insanlar tarafından tanındığını belirtirken, kimileri de onun halk tarafından unutulmuş tarihi bir şahsiyet olduğunu ifade etmişlerdir. Sözelimi, Saadet Alimova Enver Paşa'nın Tacikistan halkı açısından ifade ettiği değeri aşağıdaki sözlerle dile getirmiştir: “Enver Paşa'nın halk tarafından tanındığını söyleyemem. Ancak Lakaylar, Enver Paşa'yı kendi tarihlerinin bir parçası olarak gördüklerinden onu anmakta ve değer vermektedirler. Taciklerin Enver Paşa'yı unuttuklarını söyleyebilirim.” (Şark Enstitüsü Direktörü Saadet Alimova ile 21.08.2014 tarihinde Duşanbe'de yapılan görüşme). Serbest gazeteci Recep Mirza ise özellikle tarih bilgisine sahip seçkinlerin hepsinin Enver Paşa'yı tanındığını söylemiştir (Gazeteci Recep Mirza ile 16.08.2014 tarihinde Duşanbe'de yapılan görüşme). Seyfullah Seferov ise, Enver Paşa'nın herkes tarafından tanındığını vurgulayarak, onu Basmacı Hareketi'nin içinde yer alan birisi olarak tanıdıklarını ve Turancılıkla ilişkilendirdiklerini ifade etmiştir (Tacikistan Stratejik Araştırmalar Merkezi Başkanı Seyfullah Safarov ile 20.08.2014 tarihinde Duşanbe'de yapılan görüşme). Raşit Abdullah'ın Enver Paşa hakkındaki görüşleri ise aşağıdaki gibidir: “Enver Paşa Tacikistan'da yaşlılar tarafından tanınmaktadır. Çünkü bize Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği zamanında okullarda Enver Paşa'nın bir Turancı olduğu öğretildi. Gençler tarafından pek tanınmayan Enver Paşa, seçkinler tarafından pek sevilmemektedir. Diğer yandan Enver Paşa'nın büyük bir şahsiyet olduğunu belirtmeliyim.” (Raşit Abdullah ile 19.08.2014 tarihinde Duşanbe'de yapılan görüşme). Feridun Hadzade ise Enver Paşa'yı

Görüş

Akademik
Bakış

84

Cilt 9 Sayı 17
Kış 2015

verirlerse üzüleceğimi, hayal kırıklığına uğrayacağımı söylemem gerekir. Çünkü Enver Paşa bizim olduğu kadar, Özbeklerin, Taciklerin ve Türkmenlerin Enver Paşası'dır. Hayatını manevi yurdu bildiği o topraklarda yitirmiştir.”²⁴ sözleriyle ifade etmiştir.

Enver Paşa'nın mezarının Türkiye'ye getirilmesine karşı çıkanlardan Nevzat Yalçıntaş ise bu husustaki düşüncesini, “ata yurdumuzun, Uluğ Türkistan'ın bağımsızlığı uğruna doğduğu ve yaşadığı yerlerden binlerce kilometre uzakta cihat edip sonunda şehit olan milli kahramanımız Enver Paşa'nın kabrini o uğrunda kanını akıttığı topraktan Türkiye'ye nakletmek bizlere işte yapılmaması gereken bir şeyi yapmak gibi görünüyor. O şehit kabrini niçin boşaltıyoruz?”²⁵ sözleri ile ifade etmektedir. Yalçıntaş'ta bu düşüncesini tıpkı Naskali gibi Enver Paşa'nın sadece Türkiye Türklerinin değil bütün Türkistan'ın “ortak kahramanı” olduğu şeklinde gerekçelendiriyor. Yalçıntaş, Aydınlar Ocağı'nın 11 Mayıs 1996 tarihinde Konya'da yapılan toplantısında mezarın naklinin doğuracağı mahsurlar üzerinde durulduğunu ve bu konuyu gündeme getiren dönemin Kültür Bakanı Ağah Oktay Güner'e bir heyet gönderilerek bu işten vaz geçilmesinin doğru olacağını bildirilmesi yönünde karar alındığını söylemiştir.²⁶

Dönemin Refah Partisi Ankara Milletvekili Ersönmez Yarbay da Enver Paşa'nın hayatının yenilgilerle dolu olduğunu Osmanlı devletinin çöküşüne ve Türkistan mücadelesinin başarısızlığına neden olduğundan dolayı mezarının Türkiye'ye getirilmesinin doğru olmadığını söylemiştir.²⁷

Çegan Tepesindeki Boş Mezar

Yukarıda vurgulandığı gibi, Enver Paşa Türkistan bağımsızlık mücadelesinde 4 Ağustos 1922 tarihinde Tacikistan'ın Abı-derya mevkiinde Bolşeviklere karşı çarpışırken şehit düşmüştü. Enver Paşa ölümünden sonra Belcivanlı Müslümanlar tarafından çatışma alanından gece karanlığından yararlanılarak Çegan Tepesi'ne getirilmiş ve orada defnedilmiştir. Türkçe kaynaklarda Enver Paşa'nın şehit olduğu yer anlatılırken Hovaling'ten pek bahsedilmese de Çegan Tepesi bu kasabaya daha yakındır.²⁸

Çegan Tepesi'nde üç adet mezar yer almaktadır. Mezarların bulunduğu kaideye varıldığında sağ tarafta iki mezar bulunmaktadır. İlk baştaki Enver

sokaktaki Tacik vatandaşlarının bazılarının seçkinlerin ise önemli bir kısmının tanıdığını söylemiştir (Feridun Hadizade ile 12.08.2014 tarihinde Duşanbe'de yapılan görüşme).

24 Doğan, Heper, Enver Paşa İstanbul'da, Milliyet, 4 Ağustos 1996, s.14.

25 Nevzat, Yalçıntaş, Şehid Enver Paşa'nın kabrinin nakli gerekli mi?, Türkiye, 2 Ağustos 1996, s.2.

26 Nevzat, Yalçıntaş, Türkiye, 2 Ağustos 1996, s.17.

27 Paşa'nın hayatı yenilgilerle dolu, Milli Gazete, 6 Ağustos 1996, s. 3.

28 Tacikistan'da 07.08. 2014- 04.09.2014 tarihleri arasında yapılan alan çalışması.

Gazi

Akademik
Bakış

85

Cilt 9 Sayı 17
Kış 2015

Paşa'ya onun hemen arkasındaki ise Devletment Bey'e²⁹ aittir. Sol tarafta tek başına duran mezar ise Enver Paşa'nın yaveri Faruk Efendi'nin³⁰ kabridir. Enver Paşa'nın naaşı 1996 yılında Türkiye'ye getirilmeden önce Paşa'nın mezarını tam olarak tespit etmek amacıyla oradaki mezarların hepsi açılmıştır.

Enver Paşa'nın Çegan Tepesi'ndeki mezarının bakımı 1969 yılına kadar Hovalling'e bağlı Züveyir Köyü sakinlerinden Talip Şah tarafından yapılmıştır. Bu şahıs bizzat Enver Paşa'nın karargâhında ekonomik işler sorumlusu olarak görev yapmış ve Enver Paşa'nın cesedinin Rusların eline geçmesini önleyerek Çegan Tepesi'ne kaçırılan ekibin içinde yer almıştır. Talip Şah, Enver Paşa'nın mezarına bakma görevini oğlu Muzaffer Şah'a vasiyet etmiştir.³¹ Muzaffer Şah'ın ölümünden sonra ise bu görevi onun oğlu Zeydullah Muzafferi üstlenmiştir. Zeydullah Bey çocuklarıyla birlikte Çegan Tepesi'ne beş kilometre mesafede yer alan Züveyir Köyü'nde yaşamaktadır. Zeydullah Muzafferi'nin verdiği bilgilere göre Türkiye'den Çegan Tepesi'ne her yıl on on beş civarında ziyaretçi gelmektedir.³²

Çegan Tepesi'nde yer alan mezarların bulunduğu yeri düzenleme işini Mehmet Çelik Şirketler Grubunun Tacikistan Koordinatörü İrfanuddin Güven almıştır. Güven'in bildirdiğine göre, anıt mezarın yapımı Eylül 2014 itibarıyla Tacikistan güvenlik birimlerinden hâlen izin beklemekteydi. Çünkü her ne kadar Tacikistan Cumhurbaşkanı Rahman tamam demiş olsa da böyle bir anıt mezarın yapılmasına Tacikistan istihbarat birimleri pek sıcak bakmamaktadır. Proje TİKA tarafından finanse edilmektedir. Ayrıca Türkiye, Züveyir Köyü'nden anıt mezara kadar ulaşımı sağlayacak beş kilometrelik stabilize bir yol yapımını

29 Devletment Bey Doğu Buhara'da (Tacikistan) Türkistan Bağımsızlık Mücadelesinde önemli rol oynamış ve Enver Paşa'nın yönetimi altında mücadeleyi sürdürmüş olan Belcivan Beyi'dir. Devletment Bey, Tacik Kulapları, Karluk, Katagan ve Semiz Özbeklerinin başı durumundaydı. Bu yüzden de ünlü aşiret reisleri Danyal ve İşan beylerin başbuğu durumundaydı. Enver Paşa ve Osmanlı subaylarına son derece bağlıydı. Aslen Tacik olmasına rağmen, çocuklarına Türkmen adı verecek kadar Türkmen, gerçek manada Müslüman ve çok dindar bir şahsiyetti (Ali, Bademci, Türkistan'da Enver Paşa'nın Umumi Muhaberat Müdürü Molla Nafiz'in Hatıraları, Sanklı Basmacı, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2010, s.192).

30 Faruk Bey, Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslar tarafından esir alınan ancak Bolşevik Devrimi'nden sonra Rusya'dan Türkistan'a gelerek Buhara Cumhuriyeti'nin emrine giren on iki Türk subayından birisiydi. Türkistan Bağımsızlık Mücadelesinde başından itibaren önemli görevler ifa etmiş ve Enver Paşa tarafından Miralaylığa yükseltilmiş olan Faruk Bey mertliği, cesareti ve fedakârlıklarıyla temayüz etmiş bir kimseydi. Enver Paşa'nın cenazesinde fenalaşarak bayılanlar arasındaydı. Enver Paşa'nın şehadetinden bir süre sonra 9 Ocak 1923 tarihinde Kulap/Sazaklı Muharebesi'nde ağır şekilde yaralanarak şehit olmuştur. Ertesi gün Selim Sami Kuşçubaşı tarafından Çegan Tepesi'nde Enver Paşa'nın yanı başına defnedilmiştir. Zeki Velidi Togan onu "Türkistan'da Türk kahramanlık ve ülkücülüğünün vücut bulmuş sembolü" olarak tanımlamıştır (Nevzat, Köseoğlu, Şehit Enver Paşa, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2008, s.515).

31 Paşa torununa mektup geldi, Akşam, 5 Ağustos 1996, s. 4, Enver Paşa'ya devlet töreni, Cumhuriyet, 5 Ağustos 1996, s.6.

32 Zeydullah Muzafferi ile 31.08.2014 tarihinde Züveyir Köyü'nde yapılan görüşme.

da üstlenmiştir.³³ Belcivan ve Hovalling'ten Çegan Tepesi'ne yolculuk oldukça zor ve meşakkatlidir. Bu kasabalardan sonra cip veya traktörle gidilebilmektedir.

Sonuç

Yukarıda yapılan çözümlemede görüldüğü gibi, Enver Paşa'nın naaşının Türkiye'ye getirilmesi Türk basınında geniş yer bulmuştur. Liberal ve sol gazeteler genellikle Enver Paşa hakkında bilindik klişe sıfatları ve sözleri tekrarlarken, sağda yer alan İslamcı ve Türkçü bakış açısıyla yazılmış olan makalelerde nispeten daha olumlu bir Enver Paşa imajına rastlıyoruz. Ancak cumhuriyet döneminde Enver Paşa hakkında yapılan olumsuz propagandaların etkisiyle gazete yazarlarının hepsinin az çok "Sarıkamış", "90 bin asker/Mehmetçik", "Allahüekber Dağları" vb. sıfat ve isimleri gündeme getirdikleri görülmektedir. Özellikle Enver Paşa'nın naaşının Türkiye'ye getirilmesine olumlu bakan liberal ve sol gazetelerde olumsuz bir Enver Paşa imajı öne çıkmaktadır. İslamcı gazeteler arasında ise sadece Yeni Şafak'ta olumlu bir Enver Paşa resmine rastlamak mümkündür. Bu gazetede yayımlanan makalelerdeki olumlu yaklaşımda ise Enver Paşa'nın mücadelesinin İslam birliğine hizmet eden yanı ve Enver Paşa'nın Bediüzzaman Said Nursi ile tesis etmiş olduğu olumlu ilişkiler önemli bir rol oynamıştır.

Mezarın Türkiye'ye nakline "hayır" diyen köşe yazarları ve bilim adamlarının görüşlerinde ise olumlu bir Enver Paşa imajına rastlanmaktadır. Nevzat Yalçıntaş, Timur Kocaoğlu ve Emine Gürsoy Naskali gibi seçkinler, Enver Paşa'nın bağımsızlığı uğruna şehit düştüğü Türkistan topraklarında kalmasının daha doğru olduğunu savunan Türkçü düşünceye sahip şahsiyetlerdir. Dolayısıyla bu kişilerin mezarın getirilmesine karşı çıkışlarıyla, Murat Bardakçı ve Ersönmez Yarbay gibi kimselerin karşı oluşları arasında büyük bir fark vardır. Birinci grupta yer alanlar Enver Paşa'nın mezarının Tacikistan'da bulunmasının Türkistan birliğini simgelediğine inanırlarken, ikinci grupta yer alanların Enver Paşa'yı karalamaktan başka bir amaçları bulunmamaktadır.

Bu satırların yazarına göre, Enver Paşa'nın mezarı Çegan Tepesi'nden Abide-i Hürriyet Tepesi'ne getirilmemeliydi. Bir kere Çegan Tepesi gerçekten görülmeye değer yeşilliklerle çevrili ve huzurlu bir yer olmasına karşın, Abide-i Hürriyet adeta kuşa çevrilerek Çağlayan Adalet Sarayı'nın gölgesinde kalmıştır. Hiç kuşkusuz Enver Paşa'nın naaşının Türkiye'ye getirilmesi bir kadirşinaslık ve vefa örneğidir. Ancak Enver Paşa'nın naaşının Türkistan ve Türk birliğinin bir nişanesi olarak Çegan Tepesi'nde kalması daha isabetli olurdu. Bütün bunlara rağmen günümüzde Çegan Tepesi'nde mezarların yer aldığı alanın düzenlenmesinin Türkiye Cumhuriyeti tarafından üstlenilmiş olması önemli

33 Çelik Şirketler Grubu Tacikistan Koordinatörü İrfanuddin Güven ile 11.08.2014 tarihinde Duşanbe'de yapılan görüşme.

Görüş

Akademik
Bakış

87

Cilt 9 Sayı 17
Kış 2015

bir husustur. Hatta TİKA sadece bu mezar alanını düzenlemekle kalmamalı, Hovaling'ten Çegan Tepesi'ne ulaşımı rahat bir şekilde sağlayacak bir yol yapımı da üstlenilmelidir.

Yapılan yorumlarda Enver Paşa'nın mezarının Türkiye'ye nakli bağlamında Mithat Paşa'nın (Taif) ve Talât Paşa'nın (Berlin) mezarlarının da Türkiye'ye getirildikleri vurgulanarak, Nazım Hikmet ve Vahdettin'in naaşlarının da Türkiye'ye nakledilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Türkiye'de günümüzde Yeni Osmanlıcı anlayışın yerleşmesi için hiç bir fırsatın kaçırılmadığı bir ortamda Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan da Vahdettin'in naaşının Türkiye'ye getirilmesine ön ayak olarak bu konuyu siyasi bir fayda sağlama aracı haline getirebilir.

KAYNAKLAR

AGABEKOV, Grigoriy Sergeyeviç, *Enver Paşa Nasıl Öldürüldü*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2011.

AKYOL, Taha, Enver Paşa, Milliyet, 4 Ağustos 1996.

ALPEREN Mehmet, *Turan İslam Devleti: Son Cihangir Enver Paşa*, Yunus Yayınları, İstanbul, 2009.

ARSLAN, Emir Şekip, *Sürgünde Üç Ölüm: Enver, Talat ve Cemal Paşaların Bilinmeyen Yönleri*, 3. Baskı, Truva Yayınları, İstanbul, 2004.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, Birinci Cilt (1860-1908)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, İkinci Cilt (1908-1914)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, Üçüncü Cilt (1914-1922)*, Sekizinci Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006.

BADEMÇİ, Ali, *Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Enver Paşa 1917-1934*, Ötüken Yayınları, Cilt I ve II, İstanbul, 2008.

BADEMÇİ, Ali, *Türkistan'da Enver Paşa'nın Umumi Muhaberat Müdürü Molla Nafiz'in Hatıraları, Sarıklı Basmacı*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010.

BÖLÜKBAŞI, Necati, *Tarihin Arka Yüzündeki Sarıkamış Harekâtı*, Yazarın kendi yayını, İstanbul, 2014.

ÇÖLAŞAN, Emin, Enver Paşa, Hürriyet, 3 Ağustos 1996.

Dedem iyi bir ressamdı, Milliyet, 5 Ağustos 1996.

dibajans.com/diyanet/isaratul-icaz/59/, 14.11.2014.

EKŞİ, Oktay, Enver Paşa'ya evet ama ..., Hürriyet, 3 Ağustos 1996.

EKŞİ, Oktay, Tarih hiç unutmuyor, Hürriyet, 4 Ağustos 1996.

Görüş

Akademik
Bakış

88

Cilt 9 Sayı 17
Kış 2015

- Enver Paşa artık rahat, Akşam, 5 Ağustos 1996.
- Enver Paşa artık vatan toprağında, Akşam, 4 Ağustos 1996.
- Enver Paşa'ya devlet töreni, Cumhuriyet, 5 Ağustos 1996.
- ERDOĞAN, Halil Cengiz, *Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- HEPER, Doğan, Enver Paşa İstanbul'da, Milliyet, 4 Ağustos 1996.
- KANDEMİR, Feridun, *Enver Paşa Türkistan'da*, Barınan Basımevi, İstanbul, 1945.
- KARAMAN, Suphi, Enver Paşa, Cumhuriyet, 4 Ağustos 1996.
- KÖSEOĞLU, Nevzat, *Şehit Enver Paşa*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008
- KUTAY, Cemal, *Trablusgarp'ta bir Avuç Kahraman*, Tarih Yayınları, İstanbul, 1963.
- ÖZCAN, Mustafa, Enver Paşa, Yeni Şafak, 4 Ağustos 1996.
- Paşa torununa mektup geldi, Akşam, 5 Ağustos 1996.
- Paşa'nın hayatı yenilgilerle dolu, Milli Gazete, 6 Ağustos 1996.
- RIDVAN, Ahmet, Enver Paşa, Bediüzzaman ve Akif, Yeni Şafak, 5 Ağustos 1996.
- SELÇUK, İlhan, Enver Paşa, Cumhuriyet, 4 Ağustos 1996.
- Tacikistan'da 07.08. 2014- 04.09.2014 tarihleri arasında yapılan alan çalışması
Tarihin arka sayfasından, Milliyet, 4 Ağustos 1996.
- Vatanına kavuştu, Sabah, 5 Ağustos 1996.
- YALÇINTAŞ, Nevzat, Şehit Enver Paşa'nın kabrinin nakli gerekli mi?, Türkiye, 2 Ağustos 1996.
- YAVER, Suphi Bey, *Enver Paşa'nın Son Günleri*, Çatı Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Görüşmeler

- Çelik Şirketler Grubu Tacikistan Koordinatörü İrfanuddin Güven ile 11.08.2014 tarihinde Duşanbe'de yapılan görüşme.
- Feridun Hadizade ile 12.08.2014 tarihinde Duşanbe'de yapılan görüşme.
- Raşit Abdullah ile 19.08.2014 Tarihinde Duşanbe'de yapılan görüşme.
- Recep Mirza ile 16.08.2014 tarihinde Duşanbe'de yapılan görüşme.
- Şark Enstitüsü Direktörü Saadet Alimova ile 21.08.2014 tarihinde Duşanbe'de yapılan görüşme.
- Tacikistan Stratejik Araştırmalar Merkezi Başkanı Seyfullah Safarov ile 20.08.2014 tarihinde Duşanbe'de yapılan görüşme.
- Zeydullah Muzafferî ile 31.08.2014 tarihinde Züveyir Köyü'nde yapılan görüşme.

Görüş

Akademik
Bakış

89

Cilt 9 Sayı 17
Kış 2015